

ВИШЕЈЕЗИЧНОСТ БАНАТСКИХ РОМА: РОМСКИ, СРПСКИ И РУМУНСКИ ЈЕЗИК У СВАКОДНЕВНОЈ КОМУНИКАЦИЈИ*

БИЉАНА СИКИМИЋ

А п с т р а к т. – За анализу вишејезичности Рома у Банату одабрана су четири одломка из разговора вођених у румунском већинском насељу Ритишево (2005–2008) са саговорницима Ромима и неромима (Румунима), који истовремено показују и могућности квалитативних теренских методологија за ову врсту истраживања. Показано је да, за разлику од већинског, неромског становништва, вишејезичност Рома није угрожена у руралним банатским заједницама са већинским румунским становништвом: у њима, поред ромског, практично сви Роми говоре румунски и српски језик. Транскрипти су истовремено омогућили издвајање неколико идеолошких језгара везаних за етничке стереотипе о Ромима (хетеростереотипе о ромској деци која не иду у школу, о Ромима склоним крађи и Ромима као музичарима, као и аутостереотипе о образовању Рома).

Кључне речи: вишејезичност, билингвизам, Роми, Банат.

Будући да данас нема монолингвалних ромских заједница које би користиле искључиво ромски језик за комуникацију, савремено социолингвистичко истраживање Рома морало би да укључи и истраживање вишејезичности.¹ Ромолог и балканолог Виктор Фридман (Friedman 2001) сматра да је ромска једносмерна вишејезичност добра илустрација значаја који друштвени односи имају за структурне језичке промене. Македонски арлијски ромски говор (најниже позициониран на друштвеној лествици, али истовремено вековима интегрисан у друштво) представља пример одржавања и друштвене и интерне лингвистичке границе у стабилној контактаној ситуацији дугог трајања. Фридман скреће пажњу на чињеницу да су, због своје друштвено-политичке маргинализације, говорници ромског језика на Балкану принудно вишејезични, али и да други ретко када знају њихов језик.

* Рад је настао у оквиру пројекта „Језик, фолклор и миграције на Балкану“ (бр. 178010), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а који се реализује у Балканолошком институту САНУ.

¹ Дискусију око прецизирања значења и могућих препорука за избор лингвистичких термина *вишејезичан vs. мултијезичан* односно још *йолилинівалан vs. йлурилинівалан* в. у прилогу Vasić/Vlahović 2009.

Репрезентативна студија о Ромима у Војводини (Maluckov 1979), настала као резултат опсежних теренских истраживања 60-их и 70-их година 20. века, за бројне ромске заједнице Војводине констатује њихову вишејезичност. Овакве напомене посебно су честе у банатским насељима са већинским румунским становништвом, у којима се за Роме напомиње да „говоре српски, румунски и цигански“ (такве напомене постоје, на пример, за Алибунар, Банатско Ново Село, Бегејце, Дубовац, Глогоњ, Избиште, Калуђерово, Клек, Локве, Ритишево, Селеуш, Владимирово, Војводинце и Врачев Гај). Из података истог истраживања може се закључити да је вишејезичност Рома у неким насељима већ у том периоду била у регресији као последица великих промена демографске слике Војводине после Другог светског рата, пре свега, због исељавања Немаца. Тако се за Глогоњ запажа: „Старији су говорили цигански, српски, немачки и румунски, млађе генерација говоре само цигански и српски“ (Maluckov 1979: 140); за Калуђерово: „међусобно су говорили чергарски, румунски и српски. Многи од њих, а нарочито трговци коњима, знали су још и немачки и мађарски. Потомци ових Цигана из Калуђерова, који данас живе у Белој Цркви, не знају цигански говор. Међусобно говоре само српскохрватски“ (Maluckov 1979: 169); за Сечањ: „у кућама говоре цигански; сви знају српски. Старији знају немачки, а неки и румунски“ (Maluckov 1979: 257); а „руски Цигани“ у Сефкерину „говоре српски, руски и цигански, а старије генерације и више језика – на пример, и мађарски и немачки“ (Maluckov 1979: 263).² Роми у Зрењанину, досељени из јужне Србије и са Косова, према истраживањима из 1978. године, поред ромског, говорили су албански и турски, логично је претпоставити да су у то време бар неки од њих већ говорили и српски језик.

Вишејезичност је карактеристична и за Роме већинских насеља других мањинских група, тако Роми у Белом Блату, уз ромски и српски, говоре још и словачки, а у Торди – мађарски. У истој монографији се указује и на примере индивидуалне вишејезичности (на пример, за село Велики Гај: „говоре чергарским (циганским) говором. Сви знају српски. Неки знају још и румунски, мађарски и немачки“, Maluckov 1979: 279). Имајући у виду да су од поменутих теренских истраживања прошле више од четири деценије, може се претпоставити да је процес опадања колективне вишејезичности настављен (осим у насељима у којима Роми живе у већинском окружењу националних мањина), али је зато у порасту индивидуална вишејезичност због одласка на рад у иностранство, који започиње 60-их година.

² Према подацима историчара Феликса Милекера, а који се наводе у монографији о Ромима у Војводини (Maluckov 1979: 304), у граду Вршцу је 1881. године живело 210 Рома, од којих је троје знало мађарски, 14 немачки, 181 српски, а 12 „само цигански“. Из овог пописа би произлазило да су скоро сви били (бар) билингвални, јер њихова вишејезичност вероватно није ни испитивана.

У ситуацијама у којима је могућ вишеструки језички избор, као што је управо терен Балкана, потребна је дескрипција која одражава сву комплексност динамике језичког понашања.³ Социолингвистика мултилингвизам сагледава и као друштвени и као индивидуални феномен. Подаци добијени статистичким пописима становништва могу, али и не морају, да покажу опште моделе на нивоу друштва. У случају малих етничких заједница Баната и Војводине у целини, али великог дела панонског простора и Балкана, поред колективног, неопходан је и опис индивидуалног мултилингвизма.

Социолингвистичка анализа може да користи низ инструмената: макро-социолингвистичке методе за истраживања друштвеног мултилингвизма, али и лингвистичке биографије за истраживања индивидуалног мултилингвизма. Језичка биографија је емпиријски термин, који означава динамику језичког избора, лингвистичке преференције и компетенцију вишејезичног појединца.

Прихватање концепта индивидуалног језичког развоја и употребе језика као индивидуалне лингвистичке биографије омогућило је истраживања методом језичких биографија, која у Европи почињу у другој половини 90-их година 20. века. У принципу се ова истраживања састоје од структурисаног упитника о биографским подацима и језичком избору: који језик се говори, са ким и где; следи лична процена језичких способности на сваком од језика у четири домена (читање, писање, разумевање и говор). У другом делу је неструктурисани наративни интервју, у коме се од саговорника тражи да говоре о свом детињству и младости. У трећем делу саговорнику се обично постављају нека лексичка питања. Резултати постојећих истраживања су показали да се личне биографије саговорника не могу одвајати од њихових језичких биографија: њихове животне околности често су захтевале избор између неколико језика, што опет није значило потпуну замену језика (уп., на пример, Verschik 2002, Pavlenko 2007).

ИСТРАЖИВАЊА ВИШЕЈЕЗИЧНОСТИ У БАНАТУ

Поред данас већ класичних истраживања билингвизма и вишејезичности у Војводини Меланије Микеш (в., на пример, Mikeš 2001), слична истраживања су настављена и у новије време, али нису укључивала ромски језик.⁴

³ Преглед новијих радова у домену контактне лингвистике настале теренским истраживањима у Србији в. у: Vučković 2010a. Двојезичност и вишејезичност у савременој Србији разматра се и у монографији Јелене Филиповић (2009).

⁴ Изузетак представља психолингвистичка студија Мирјане Мандић (2007), која се бави језичким способностима једног ромског детета из села Омољница, а укључује и анализу социолингвистичког контекста овог банатског насеља. Језичка компетенција Рома као дела радне миграције из североисточне Србије (уз Влахе и Србе) у Француској била је предмет анализе у студији Ašić/Stanojević 2008.

Важна истраживања постоје само у погледу својеврсне ромске диглосије у односу на постојеће електронске медије на ромском језику, тако је, на пример, једно истраживање из 1993. године показало да само половина Рома у Војводини разуме дијалекат који користе ови медији (Savić 1994).

Теренско социолингвистичко истраживање Војводине 2002. године обавила је Ксенија Ђорђевић. Њеном анкетом биле су обухваћене четири мањинске заједнице, али само оне које имају организовану наставу на матерњем језику на средњошколском нивоу (на мађарском, словачком, румунском и русинском језику). Основни циљ анкете је било сагледавање мишљења припадника младе генерације о садашњем стању и будућности њиховог језика, будући да о овом питању не постоје званични подаци, а да се у штампи могу наћи само ставови политичара припадника мањина. Упитник је садржао и отворена и затворена питања: први део се односио на употребу и функције језика, а други на ставове о језику. Од испитаника су, између осталог, тражени одговори о матерњем језику оца, мајке, браће и сестара, затим о језику који најчешће говоре у породици, као и о медијима који прате. Очекивало се да учесници анкете сами оцене своју компетенцију за сваки од језика, као и вредности и функције различитих језика у Војводини. Анализа добијених резултата је показала да се у целини мањински језици солидно чувају у породичном кругу, омладина је веома везана за свој матерњи језик, поноси се својим билингвизмом, односно мултилингвизмом. Билингвална компетенција се оцењује као одлична, а употреба мањинског језика не маргинализује говорника у односу на говорнике већинског језика. Билингвални репертоар је социјално врло интегрисан, а ставови нису ни сепаративни (искључива употреба мањинског језика), ни сегрегативни (доминантна употреба већинског језика). Ауторка закључује да је језичка виталност сваког од четири испитивана мањинска језика неспорна, а да њихово одржавање зависи од степена контакта или географске или социјалне изолованости од српског језика (Djordjević 2004: 151–202).

Вишејезичност Хрвата кајкаваца у српском Банату истраживала је Марија Вучковић. Ауторка, према исказима својих саговорника, прикупљених у периоду 1999–2000, региструје следећи колективни језички репертоар Хрвата кајкаваца: кајкавски дијалекат и хрватски књижевни језик, српски, мађарски, немачки, румунски, бугарски (палћански), словачки, ромски, руски, латински и есперанто, али указује и на тенденцију губљења вишејезичне компетенције, процес који је уочљив и на индивидуалном нивоу (Vučković 2001).

Вишејезичношћу Мађара у јужнобанатском селу Иванову бави се социолингвистичка студија Филипа Васершајда (Wasserscheidt 2010), као резултат теренског истраживања обављеног 2007. године. Испитаници су путем упитника сами оцењивали степен своје језичке компетенције у три језика који се говоре у Иванову (мађарски, палћански бугарски и српски), а резултати су показали да су мушкарци носиоци вишејезичности – Мађарице су углавном изјавиле да не говоре локални бугарски. Аутор уочава тенденцију свођења

мултилингвизма на билингвизам типа: матерњи језик плус српски. У студији се указује и на значај католичке цркве на одржавање локалне вишејезичности: у цркви се данас чују хрватски, мађарски и бугарски, а до 1963. године службени језик је био латински (Wasserscheidt 2010: 217–223).⁵

У наставку ћемо показати могућности укључивања језичких биографија (уз увиде у језичке идеологије) у квалитативно оријентисану теренску методологију антрополошке лингвистике. У новије време се у социолингвистици указује на значај приближавања ове две лингвистичке дисциплине.⁶

ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА РОМА И БАЊАША У БАНАТУ

У процесу научноистраживачког профилисања тима Балканолошког института САНУ интересовање за Роме у Банату почиње у склопу употпуњавања слике о румунофоним заједницама Баната, када се акценат ставио не само на говорнике румунског језика као првог већ и на све друге који га у банатским локалним заједницама активно користе. Додатни импулс за истраживања Рома у Банату била је чињеница да су они (бар у насељима која је истраживао тим Балканолошког института САНУ) носиоци румунске културе, будући да су у Банат досељени из румунског језичког и културног окружења. У питању су следећа банатска насеља: Омољица, у којој су у периоду од 2004. до 2006. године вођени разговори и са Бањашима (колонизованим после Другог светског рата из западне Србије) и са Ромима староседеоцима. У истом периоду (2004–2005) истраживани су Роми у Великом Торку и Бањашима у Малом Торку. У Торку (раније Бегејци) постоји територијална подела Рома и Бањаша, која следи поделу већинских Румуна: Румуни банатског порекла су настањени у Великом Торку, док су Румуни ердељског порекла у Малом. У суседном насељу Клек уз Румуне ердељског порекла живе Роми.⁷

⁵ Истраживања мултилингвизма у румунском Банату Петера Лаихонена (Laihonon 2001, 2005, 2008), обављана крајем 90-их година међу Немцима и Мађарима, показала су сличне резултате. О вези религије и језика код Хрвата кајкаваца и Бугара павликјана у Банату в. студију Марије Вучковић (Vučković 2010).

⁶ У овом смислу в. тематски број часописа *Journal of linguistics* 12/4 за 2008. годину и у њему радове тако утицајних теоретичара као што су, на пример, Кетрин Вулард (Cathryn A. Woolard) и Џон Гамперц (John J. Gumpertz).

⁷ Клек је насеље колониста из Херцеговине у средњем Банату, са веома малим бројем Румуна староседелаца. Мирјана Малуцков је истраживала Роме у Клеку 1966. године и о њима оставила сасвим кратку белешку: да се баве трговином коњима и да сви говоре цигански, румунски и српски (Maluckov 1979: 182). Наша истраживања су показала да Роми (више) не говоре румунски, али и да су пре Другог светског рата били крштавани у католичкој цркви, имали одговарајућа немачка имена и вероватно говорили и немачки језик. Положај Рома у Клеку током Другог светског рата анализирао је Анамарија Сореску Маринковић, на основу сећања једне Румунке, родом из овог села: *Țăgani or fost două*

Из овог периода теренског рада постоји и грађа из Куштиља (са Ромима), из Гребенца (са Бањашима и Ромима), из Уље и Новог Бечеја (са Бањашима), из Баваништа (са Ромима), из Ечке и Малог Средишта (са Бањашима). Током каснијих теренских истраживања Румуна у Банату, узредна истраживања са Ромима обављена су у Локвама 2007. године и у Ритишеву и Стражи 2008. године.⁸ Током 2010. године поново су обављана тимска теренска истраживања румунског језика, па су, уз Румуне, сада већ планирани циљ били Бањаша у Банатском Новом Селу, Роми и Бањаша у Долову, као и Роми у Владимировцу. Исти став је истраживачки тим имао током комплексног истраживања румунског већинског насеља Уздин, лета 2012. године, када су разговори вођени и са Ромима. Током 2011. године у Сефкерину (јужни Банат) обављени су разговори са Ромима досељеним из Русије почетком 20. века. Већа група ових Рома живи у јужнобанатском селу Дебељача (са доминантно мађарским становништвом), са којима су истраживања започета током лета 2012. године.

У доминантно српским насељима Баната разговори са Ромима вођени су на српском језику: такав је случај био у Омољици (2004–2006), Баваништу (2005), Долову (2010), Сефкерину (2011) и Клеку (2005). У Великом Торку (2004. и 2005), Ритишеву и Стражи (2008) разговори са Ромима су вођени на румунском и српском језику, а у Куштиљу (2005), Локвама (2007) и Владимировцу (2010) искључиво на румунском језику.

Са Бањашима су сви разговори вођени на румунском језику; осим у Малом Средишту, где је разговор обавио истраживач који не говори румунски језик. Сва ова аудио-грађа, у трајању од око 50 сати, а коју прати и неколико видео-снимака и колекције фотографија, саставни је део Дигиталног архива Балканолошког института САНУ и доступна је у дигиталном формату корисницима преко интерне мреже САНУ.

РИТИШЕВО: ЈЕЗИЧКИ ИДЕНТИТЕТ РОМА И БАЊАША

За овај прилог одабрани су примери разговора из већински румунског села Ритишево у близини Вршца у јужном Банату. Према подацима пописа из 2002. године, Ритишево има 509 становника, од тога 367 Румуна и 67 Рома

familii. Și s-or înmulțat ei pă urmă. Și când or vinit nemți, nemți i-or scos afară și or fuțit sărași la oraș. (...) Cu tr'este, cu še-or șcut, ș-așa c-or rămas așia vun an-doi și p-urmă i-or scos cu tot, că i-o făcut, sărași, și păstă fântână să sară, și urât i-or batjucurit nemți dă la Cl'ec pă țăgani [Биле су две циганске породице. Они су се после намножили. И када су дошли Немци, Немци су их избацили, и они, јадни су побегли у град (...) Са торбама, са чим су знали, тако су остали тамо годину-две и на крају су их сасвим избацили, и терали су их, јадне, и преко бунара да скачу, и ружно су се ругали Циганима Немци из Клека] (Sorescu Marinković 2007: 458).

⁸ Као резултат истраживања Рома у Стражи, урађена је студија Ђирковић 2012, базирана на једном разговору вођеном на српском језику.

(као и мањи број Срба, Мађара и других). Етнолог Мирјана Малуцков је 1968. године у Ритишеву обављала своја теренска истраживања Румуна – а истовремено и Рома (Maluckov 1979: 251–253), и тамо забележила двадесетак ромских кућа, насељених у неколико група. Малуцков сматра да су Роми у Ритишеву махом досељени из других места, да мушкарци долазе углавном као зетови (из околних насеља Страже, Владимировца, Павлиша, Великог Средишта), а да се жене доводе из (прилично удаљеног) Јаше Томића, једна жена је била из Кусића. Ова ауторка у Ритишеву бележи следећа ромска презимена: Думитрашку, Јон, Калдараш, Константин, Ника, Николић, Новаковић, Рике и Шажин. Већ у време тих теренских истраживања, крајем 60-их година, неколико Рома из Ритишева је било на раду у иностранству (у Шведској), а остали су у селу радили углавном као надничари. Мирјана Малуцков не помиње вишејезичност ритишевских Рома, као што чини за нека друга банатска насеља.

Разговор из кога је узет следећи одломак вођен је 2005. године у Ритишеву са саговорником Румуном у његовој кући. Истраживачки тим су чиниле Биљана Сикимић и Отилија Хедешан; транскрипт је урадила Б. Сикимић, а ревизију транскрипта Анамарија Сореску Маринковић. Разговор је вођен делом на румунском, а делом на српском језику. Промену језичког кода са румунског (који је био основни језик током целог разговора) на српски иницирају наизменично и саговорник и истраживач (БС) углавном ради прецизирања садржаја. Српски делови разговора дословно су транскрибовани, а истраживачева питања су означена курзивом. Превод румунских фрагмената дат је у угластим заградама.

[1]

Și îș spun lăieț sau cergari. Dar noi nu șcim care cum îs. Ȃia-i mai negri îs lăieți. Чак, извинте ако, имају посебан неки мирис, ја то. [И кажу за себе да су Лајеци или Чергари. Али ми не знамо који су који. Они мало црњи су Лајеци.]

Da, știi, că nu se. Lăieți sau cergari? [Да, знам, да се не. Лајеци или Чергари?]

Lăieț și cergari. Ma ei îș spun lăieț. [Лајеци и Чергари. Али они кажу да су Лајеци.]

La Ritișor sânt numai lăieți, sau sânt grupuri diferite? [У Ритишеву су само Лајеци, или има различитих група?]

Îs mistecați. Nu șcim să vă spunem precis. Pucem să vorbim dacă vreți cu ei, să-i întrebăm. [Мешани су. Не знамо да Вам кажемо тачно. Можемо да говоримо, ако желите, са њима, да их питамо.] [...] Totuși trebuie să aflați [Мада треба да нађете] *мало едукованију, који су мало разумнију у њим сиварима.*

Dar toți vorbesc și românește și sârbește? [Али сви говоре и румунски и српски?]

Da, vorbesc. Ei în sat cu noi vorbăsc românește, vorbăsc sârbește, normal, limba de stat, și între ei vorbăsc țigănește, între ei vorbăsc ră romane. [Да, говоре. Они у селу са нама говоре румунски, говоре српски, нормално, државни језик, и између себе говоре цигански, између себе говоре романе.]

Dar e un singur grup? Sânt diferențe între ei? [Али је то једна група? Има ли разлике између њих?]

Asta nu știu, nu, n-aș putea să vă spun. [То не знам, не, не бих могао да Вам кажем.]

Кажите ми отприлике колико има Циџана овде?

Има отприлике негде око, најмање, осамдесет до сто. Некада има више од Румуна ромске деце. Али врло мали број завршавају, рецимо то је реткост ко је завршио четри разреда основне школе, то је реткост, врло су. Од првог до трећег разреда, ту, ретко који пређе четврти разред.

Și ci se se ociră? [И чиме се баве?]

Нажалост, помало краду, социјално давање. И ових има у задњих петнаест година има један феномен, постали су трактористи, да, раде код људи. Ови мушкарци, млађи, они возе тракторе и мало су, ипак су променили начин живота. Доста, чак и едуковани су, архаично, усменим путем, разумете ме, мислим. [...] У односу на ранијих деценијама, доста су, рецимо, неки феномен, можете да то забележите, изгуби се начин музицирања код Рома, скоро да немамо у ђемане, на виолини ниједног Рома који свира. А некада су то били сваки други, скоро сви. То је један социолошки феномен.

То је и на другим местима. Сви су ђрешили на хармонике или не свирају уоштите?

Мало, мало. Или на клавијатуре, али у односу на ранијих година, мање се баве музиком. Можда из економских разлога. [...] Не, ови [Роми у Ритишеву] нису Бањаша, они су Бањаша у Улми. То је једна врста Цигана као код Апатица и, горе према Сомбору. То је једна друга врста Цигана.

Разговор је даље настављен на тему Бањаша из Вајске у региону Бачка, који су блиски поменути Бањашима из Уљме, суседног банатског села. У питању је репрезентативан пример преговарања о румунском идентитету Бањаша који је у току последњих десетак година у Банату (и у покрајини Војводини као целини), али не и јужно од Дунава, где практично није ни започет (транскрипт овог дела разговора и коментар в. у студији Сикимић 2012).

Претпоставка је да садржај овог транскрипта може да покаже став румунског становништва о локалним Ромима. Постојање унутаргрупне поделе

ромске популације у Ритишеву на групу Лајеца и Чергара познато је већинском румунском становништву. Није у питању инсајдерско, профилисано знање о томе, већ унутрашња подела остаје позната само члановима локалне ромске заједнице („мешани су. Не знамо да Вам кажемо тачно“). Када у оквиру ромске заједнице на локалном нивоу постоји подела по језичком или верском принципу (на пример, између носилаца ромског или румунског језика, односно Рома и Бањаша), она је позната и локалним аутсајдерима, односно неромском становништву. Остаје претпоставка да је на локалном нивоу, у оквиру две ромске групе у Ритишеву, групе Лајеца и Чергара, престижније бити Лајец, ако се суди по коментару саговорника: „али они сви кажу да су Лајеци“.

С друге стране, вишејезичност ритишевских Рома је свима позната јер је везана за комуникацију у оквиру насеља као целине („Они у селу са нама говоре румунски, говоре, нормално, српски, државни језик, а међу собом говоре цигански, међу собом говоре романе“). Саговорник, Румун из Ритишева, свакако је веома компетентан да процени ниво знања румунског језика својих суграђана Рома. Исти саговорник, такође, указује на то да је „нормално“ знати српски језик, ово се знање „државног језика“ подразумева и за Румуне.

Поред констатовања вишејезичности Рома у Ритишеву, у одабраном делу разговора постоји и неколико идеолошких језгара (који се могу означити и као уобичајени хетеростереотипи): прво је везано за образовање ромске деце, затим за склоност крађи и на крају за бављење музиком као типичним и очекиваним занимањем.⁹ Управо ово последње идеолошко језгро представља један од ретких стереотипа (уз „веселост“ и „темпераментност“), код којих постоји консензус између Рома и нерома у Србији (в. упоредну анализу у: Savić 1994).

Стереотип о школовању младих Рома у Ритишеву упоредив је са усменим сведочењем из оближњег румунског већинског села Страже, које је објављено у склопу истраживања студија рода код Румунки у Банату (Spariosu/Savić 2011: 72). О Ромима у Стражи говори учитељица Румунка, а њена сећања се односе на период 60-их и 70-их година 20. века:

У Стражи сам имала комбиновано одељење. У једној генерацији је било двадесет четворо ученика. Било је и доста Рома који нису долазили у школу. Ни свеске нису имали. Сећам се да сам им чувала свеске у школи, зато што су њихове баке цепале листове и од тога правиле цигаре. Одлучила сам да за њих направимо посебно одељење, а запослили смо и учитељицу која је радила са осморо деце ромске националности. Наравно да ни резултати нису изостали. Од двадесет и четворо деце многи су завршили

⁹ За даље истраживање етничких стереотипа о Ромима у Банату в. прилог Светлане Ђирковић на теренској грађи из Торка (Ђирковић 2007).

факултете, а мали Роми су завршили пети, шести и седми разред. После тога, сви Роми су хтели да се школују. Многи су отишли у иностранство, изградили куће, постали цењени људи. Данас у Стражи више нема проблема са Ромима и са похађањем наставе (Spariosu/Savić 2011: 72).

Ван наведених идеолошких језгара (образовање, склоност крађи и бављење музиком), остају запажања саговорника о мобилности и прилагодљивости Рома: уочава се промена радних стратегија и садашња обученост за занимање трактористе, а код музичара преоријентација ка електричним клавијатурама од традиционалних инструмената као што је виолина.

РОМИ У РИТИШЕВУ: ЈЕДНА ЈЕЗИЧКА БИОГРАФИЈА

У наставку следе три одломка разговора вођена у Ритишеву 2008. године са Ромкињом којој је румунски језик трећи језик. Саговорница је у време истраживања имала 50 година, иначе, рођена је у насељу Јаша Томић. Први језик јој је ромски, а други српски, који говори већинско становништво у Јаши Томићу. Удата је у Ритишеву за Рома чији је први језик стицајем породичних околности био румунски и који је, опет, од своје супруге научио ромски, али ромски говор села Јаше Томић. Теренски разговор је вођен у Ритишеву на румунском језику, којим је жена владала на нивоу локалног говора, тако да је истраживач тек накнадно сазнао да јој је то трећи језик, који је научила по удаји и досељењу. Важно је напоменути да се, по речима ове саговорнице, ромски говори у Јаши Томићу и Ритишеву прилично разликују.

Разговор је водила Биљан Сикимић на румунском (у питању је локални банатски румунски дијалекат) и на српском језику. Обема саговорницама румунски није први језик. Одломци су одабрани тако да, поред динамичне вишејезичности, покажу хибридноћ саговорничиног идентитета, као и вишејезичност обе локалне заједнице у којима је живела. У банатском насељу Јаша Томић, у коме је рођена, говори се српски, мађарски, а „има и Бугара“¹⁰ Свој први језик, ромски, саговорница не помиње:

[2]

Cum se vorbește limba româna. [Како се говори румунски језик.]

¹⁰ Претпоставка је да малобројни Бугари палћани у Јаши Томићу, које саговорница помиње, користе свој први језик – бугарски само у интерној, породичној комуникацији и евентуално са сународницима из суседног насеља Конак, а да у свакодневној јавној комуникацији у Јаши Томићу користе српски језик. Према попису из 2002. године, у Јаши Томићу живело је свега 29 Бугара.

La noi e bănăţăn. Ni-s, rumună, numa nu ca la Rumunia, pră a poastră. Io nu mi-s dă la Ritişor, io mi-s dăn sat sârbăsc. [Код нас је банатски. Ми румунски, само не као у Румунији, нашки. Ја ни-сам из Ритишева, ја сам из једног српског села.]

Care sat? [Ког села?]

Iaşa Tomici. Lângă Zrenjanin. Bečkerek, pră. [Јаша Томић. Код Зрењанина. Бечкерек, код.]

Şi sânteţi măritata aici? Şi cum aţi învăţat limba? [И овде сте удати? И како сте научили румунски?]

Pi, iac-aşa. Am-bătrânit aşia. [Па. ето тако. Овде сам остарила.]

Dar acolo la Jaşa Tomić se vorbeşte numai sârbeşte. [Али тамо у Јаши Томићу се говори само српски.]

Sârb'eşt'e, ungu'r'eşt'e şi bulgari-s. [Српски, мађарски, има и Бугара.]

О ритишевском румунском језику саговорница зна да се разликује од стандардног румунског језика: „не као у Румунији, нашки“ (или – „на наш начин“). Овде се употреба личне заменице „ми“, „код нас“, као и присвојна заменица „наш“ вероватно односи на Србију (у односу на Румунију), а може се тумачити и инклузивно, односно да саговорница себе укључује у локалну групу говорника румунског дијалекта. Касније говори о својој потпуној укључености у ритишевску заједницу коментаром „овде сам остарила“.

[3]

Ei, este mesticaţi ei aca, este al'ea mai bătrân care vorbăsc tot rumuńaşce, şi nu şciu sârbăscă şi iacă. Io am zîneru sârb, nora sârbă. Şi iaca cu ei, mai mult sârbiaşce. Copii, nepoţi mei sârbiască vorbăsc. [Они, има их овде мешаних, има оних старијих који говоре румунски и не знају српски и тако. Ја имам зета Србина, снаја Српкиња. И тако са њима, више српски. Деца, моји унуци, говоре српски.]

Nu la şcoală româneşte? [Не у школи румунски?]

Ba, miargă la şcoala rumuńaşcă. Aişa. Nepoata mea mar'e m'er-ge clasa şap't'ea în Vârşăţ. Ma, limba română învaţă. Dar, e cam slabă, la limba, mai mult sârb'eşte. Că mamă-sa tot sârbesc. [Па, иду у румунску школу. Овде. Моја старија унука иде у седми разред у Вршац. Али учи румунски језик. Али није баш добра у језику, више српски. Јер њена мајка само српски.]

A ког куће само српски говорише?

Само српски.

Када говори о румунској монојезичности неких мештана Ритишева, саговорница не говори инклузивно („има старијих који говоре само румунски

и не знају српски“). У ову групу, којој она не припада, убрајају се вероватно само неки старији етнички Румуни. Потребно је напоменути да је саговорничина компетенција у румунском (на локалном дијалекту) висока, приметна је само разлика у интонацији. С друге стране, саговорничина компетенција у српском језику је иначе већа него код Румуна из Ритишева који припадају сличној социјалној и генерацијској категорији.

[4]

Добро, ми смо Роми, да ти кажем право. Ја сам Ромкиња. Мешана. Моја мама мађарска Циганка из Србобрана. Мој отац је, као, моја баба, дође из Румуније, моја баба, мога оца мајка. Дође из Румуније, и она је румунска Циганка. А тако као ја сад паднем мешана, пола пола. Моја мама, како да кажем, она као католика, јел Мађари су католици и, а мој отац румунски Циганин. Мој муж је исто румунски Циганин. Његова мама је Румунка права била.

Из Румуније?

Не, из Јабуре. Она није из Ритишева, моја свекрва, покојна, она је из Јабуре.

Код Панчева?

Ту, да. Ту близу, Јабуре, не знам да вам кажем. Ја нисам ишла никад, него она је из Јабуре рођена била. Она је исто румунска, Румунка. А она исто се ту удала и научила, као, цигански да прича.

А цигански ѿговориће?

Па, ја употребљавам највише цигански, јел сам побркала језик, и румунски и цигански, српски и, ето, са децом српски. Са мужем причам и цигански и румунски и српски. Како мени падне на памет, тако, на језику, тако ја причам.

Али вам је српски савршен, и румунски вам је одличан.

Па добро, ја нисам ишла у румунску школу, поред деце моје сам научила и румунски да читам и да пишем. Као, сам и помагала, и сад ова старија ту, шта је овде, она је ишла у школу румунску, и ондак завршила осми разред румунски у Вршцу и није тела да иде више у школу. И ето. Сад се покајала.

Елементи биографске приче саговорнице из Ритишева, која о самој себи каже да је мешана Ромкиња („тако као ја сад паднем мешана, пола пола“), а таква је била и породица њеног супруга, а такве су и породице њене деце – нису изузетак. Хибридни идентитет практично свих чланова саговорничине биографске приче показује (оно што се и током теренског рада веома јасно показало) да је у Банату на делу процес лабављења некадашње ендегамije, а који сведочи о великој динамици унутар ромских заједница у Банату узрокованој, пре свега, индивидуалном мобилношћу.

Важна теренска етнолошка запажања у погледу инсајдерске перцепције могућности да се савлада ромски језик доносе бугарски ромолози Елена Марушиакова и Веселин Попов (Marushiakova/Popov 2001). Они указују на чињеницу да Роми у Бугарској, као и многим другим деловима света, по правилу – а са врло мало изузетака – сматрају да само човек који је по рођењу Ром може да научи ромски језик.¹¹ И даље, добро владање ромским језиком представља одлучујући фактор за интеграцију у заједницу оних нерома који су у браку са Ромом.

У саговорничиној породици зет и снаја су Срби и са унуцима се говори српски. Међутим, унука иде у румунску школу, а њен слаб успех у школи се тумачи управо лошим знањем румунског језика, јер дете код куће са мајком говори српски.

Рурални мултиетнички Банат је даље у саговорничину биографску причу укључио још једног хибридног члана: у питању је саговорничина свекрва, Румунка из села Јабука код Панчева. Обе удајом досељене жене (свекрва и снаја) током живота у Ритишеву научиле су још по један језик: саговорница румунски (да чита и пише уз децу), а њена свекрва ромски (вероватно само као говорни језик). Саговорница свој говорни језик у кругу породице оцењује као хибридни („јел сам побркала језик, и румунски и цигански, српски и, ето, са децом српски. Са мужем причам и цигански и румунски и српски. Како мени падне на памет, тако, на језику, тако ја причам“).

У последњем одломку узгредно се оцртава идеолошко језгро образовања Рома и ромске деце, које је сасвим другачије формулисано у односу на исту тему у форми хетеростереотипа [1], и високо вреднује образовање и стицање знања.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ О ВИШЕЈЕЗИЧНОСТИ РОМА У БНАТУ

На трагу размишљања балканолога Виктора Фридмана (Friedman 2001) о вишејезичним Ромима у Македонији као последњим остацима некадашње колективне вишејезичности Отоманског царства, слична паралела се може направити са остацима некадашње колективне вишејезичности у Аустроугарској: Роми у руралним и евентуално параурбаним насељима последњи су остаци овог социолингвистичког феномена. Колективна вишејезичност свакако је била одлика некадашњих номадских Рома у односу на стално настањене (Marushiakova/Popov 2005).

¹¹ Слични ставови постоје код румунофоних Каравлаха у Босни и Херцеговини: тако су током теренског рада у Деветини код Бањалуке и Лопарима код Бијељине, Каравласи веровали да је истраживач и сам Каравлах, будући да говори њихов језик.

Такође, у Великом Торку у средњем Банату сви Роми су вишејезични: поред ромског говора (који припада северновлашким ромским дијалектима), говоре и локални банатски дијалекат румунског језика и српски језик. Како је већина саговорника боравила привремено и негде у иностранству, служе се бар још једним језиком. Потпуно иста социолингвистичка слика добијена је приликом истраживања румунских већинских насеља у јужном Банату: Куштиљ, Локве, Стража и већ поменуто Ритишево. У сва ова четири насеља Роми похађају школу на румунском језику и сви одлично владају српским језиком. Бањашаи румунског језика доминирају у Гребенцу, али се међу њима налази и неколико Рома ромског првог језика, којима би локални румунски био други језик. На терену се срећу и обрнути примери. Захваљујући великој мобилности ромске и бањашке популације, тако је у Локвама разговор вођен са једним Бањашем досељеним из Гребенца у ромско-румунску језичку заједницу, коме је ромски био други, односно – после српског – трећи језик.

Од истраживаних јужнобанатских насеља, Срби, Румуни, Бањашаи и Роми живе у Долову и Омољици. Истраживања насеља Омољица у целини су завршена, али су са Ромима вођени разговори само на српском језику. Имајући у виду изразито мали број носилаца румунског језика у Омољици (тридесетак Румуна и неколико породица Бањаша колонизованих из северозападне Србије после Другог светског рата), истраживачи нису ни претпоставили могућност знања румунског језика међу Ромима у Омољици, па у том смислу нису ни постављали одговарајућа питања.

Остаје отворено питање зашто комплексна социолингвистичка истраживања ромске вишејезичности у Србији нису до данас обављана? Разлози леже свакако у недостатку стручњака који би били у стању да их обаве, имајући у виду да су за истраживање вишејезичности неопходни лингвистички компетентни истраживачи и да та истраживања подразумевају тимски рад на терену.

ЛИТЕРАТУРА

- Мандић 2007 – Мирјана Мандић: Замена језика: анализа језичких способности једног ромског детета, *Друштвене науке о Ромима у Србији* (Љ. Тадић, Г. Башић, ур.), Београд: САНУ, 221–239.
- Сикимић 2007а – Биљана Сикимић: Идем свуда по иностранство са мојима децама, *Друштвене науке о Ромима у Србији* (Љ. Тадић, Г. Башић, ур.), Београд: Одељење друштвених наука САНУ, 143–168.
- Сикимић 2012 – Румуни у Војводини: субјективне границе, Зборник радова са скупа „Језици и културе у времену и простору“, Нови Сад: Филозофски факултет (у штампи).
- Сореску Маринковић 2007 – Annetarie Corescu Marinković: Могућности конструкције мањинског идентитета: једна биографска прича Румуна из Војводине, *Положај националних мањина у Србији* (В. Становчић, ур.), Београд: САНУ, 447–460.

- Ђирковић 2007 – Светлана Ђирковић: Етнички стереотипи о Ромима у Србији: прагма-лингвистичка анализа, *Друшћивене науке о Ромима у Србији* (Љ. Тадић, Г. Башић, ур.), Београд: САНУ, 169–186.
- Ђирковић 2012 – Светлана Ђирковић: Змија и игуана у традицијској култури Рома из Страже: антропололингвистичка анализа, *Гује и акреји* (М. Детелић, Л. Делић, ур.), Београд: Балканолошки институт САНУ, 227–242.
- Ашић/Stanojević 2008 – Tijana Ašić, Veran Stanojević: L'emploi des temps verbaux chez les locuteurs non-natifs du français – les cas des gastarbeiters serbes, valaques et tziganes, *The Romance Balkans* (B. Sikimić, T. Ašić, eds.), Belgrade: Institute for Balkan Studies, 351–374.
- Ђорђевић 2004 – Ksenija Đorđević: *Configuration sociolinguistique, nationalisme et politique linguistique. Le cas de Voïvodine, hier et aujourd'hui*, Préface de Paul Garde, Paris: L'Harmattan.
- Filipović 2009 – Jelena Filipović: *Moć reči. Oglеди iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Friedman 2001 – Victor A. Friedman: Romani Multilingualism in its Balkan Context, *Sprachtypologie und Universalienforschung* 54, 146–159.
- Laihonen 2001 – Petteri Laihonen: Multilingualism in the Banat: Elite and everyday language ideologies, *Ethnic Minorities and Power* (P. Hannonen, B. Lönnqvist, G. Barna, eds.), Helsinki: Fonda Publishing, 11–45.
- Laihonen 2005 – Petteri Laihonen: *Multilingualism and language ideologies in the Romanian Banat*, Unpublished licentiate thesis, University of Jyväskylä, Finland. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/8414> (pristupljeno 28.02.2012)
- Laihonen 2008 – Petteri Laihonen: Language ideologies in interviews: A conversation analysis approach, *Journal of Sociolinguistics* 12/5, 668–693.
- Maluckov 1979 – *Etnološka građa o Romima – Ciganima u Vojvodini* (Mirjana Maluckov, ur.), Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Marushiakova/Popov 2001 – Elena Marushiakova, Vesselin Popov: Dialect, Language and Identity of the Gypsies (In Case of Bulgaria), *Was ich noch sagen wollte... A Multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday* (T. Stolz, B. Iglă, eds.), Berlin: Akademie, 423–430.
- Marushiakova/Popov 2005 – Elena Marushiakova, Vesselin Popov: Communications between Nomadic Gypsy Groups, *General and Applied Romani Linguistics: Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics* (B. Schrammel, D. Halwachs, G. Ambrosch, eds.), Series: LINCOM Studies in Indo-European Linguistics, H 29, München: Lincom GmbH, 182–187.
- Mikeš 2001 – Melanija Mikeš: *Kad su granice samo tarabe: istraživanje višejezičnosti u Vojvodini*, Novi Sad: Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku, Futura publikacije.
- Pavlenko 2007 – Aneta Pavlenko: Autobiographic narratives as data in applied linguistics, *Applied linguistics* 28, 163–188.
- Savić 1994 – Svenka Savić: From Multilingual to Monolingual Vojvodina: The Case of the Gypsies, *Grazer Linguistische Studien* 43, 95–103.
- Sikimić 2007 – Biljana Sikimić: Tragom terenskih istraživanja Emila Petrovića u Srbiji: Čokešina, Lokve i Ždrelo, *Probleme de filologie slavă XV*, Timișoara 2007, 443–454.
- Spariosu/Savić 2011 – Laura Spariosu, Svenka Savić: *Životne priče žena u Vojvodini: Rumunke (1924–1974)*, Novi Sad: Futura publikacije, Ženske studije i istraživanja.
- Vasić/Vlahović 2009 – Vera Vasić, Plemenka Vlahović: Termini iz oblasti dvo/višejezičnosti u srpskohrvatskom i francuskom jeziku, *Višejezični svet Melanije Mikeš* (P. Vlahović, R. Bugarski, V. Vasić, ur.), Novi Sad: Filozofski fakultet, 189–206.

- Verschik 2002 – Anna Verschik: Linguistic biographies of Yiddish speakers in Estonia, *Folklore. An electronic journal of folklore* 20, May 2002. <http://www.folklore.ee/folklore/vol20/yiddish.pdf>
- Vučković 2001 – Marija Vučković: Višejezičnost u Banatu na primeru Hrvata kajkavaca, *Radovi simpozijuma Jugoslovenski Banat, istorijska i kulturna prošlost*, Novi Sad, 218–223.
- Vučković 2010 – Marija Vučković: Language and Religion among Bulgarian and Croatian Roman Catholics in the Serbian Banat, *Ottoman and Habsburg Legacies in the Balkans. Language and Religion to the North and to the South of the Danube River* (Christian Voss, ed.), München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 247–264.
- Vučković 2010a – Marija Vučković: Kontaktna lingvistika u Srbiji: terenska istraživanja, *Srpska lingvistika. Serbische Linguistik. Eine Bestandsaufnahme* (Christian Voss, Biljana Golubović, eds), Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe, München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 323–342.
- Wasserscheidt 2010 – Philipp Wasserscheidt: Mehrsprachigkeit und Sprachwandel bei Ungarischsprechern im serbischen Banat, *Ottoman and Habsburg Legacies in the Balkans. Language and Religion to the North and to the South of the Danube River* (Christian Voss, ed.), München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 197–246.

Biljana Sikimić

MULTILINGUALISM OF BANAT ROMA:
ROMA, SERBIAN AND ROMANIAN LANGUAGE
IN EVERYDAY COMMUNICATION

S u m m a r y

For the analysis of multilingualism of Roma in Banat the four fragments of the interviews conducted in the mainly Romanian settlement Ritiševo (2005–2008) with both Roma and non-Roma (Romanian) population were used. Those fragments at the same time had shown the analytic possibilities of the applied qualitative field methodology. It is shown that the multilingualism of Roma people is not threatened in the rural Banat societies with the majority of Romanian population (this not being the case with non-Roma population, being today monolingual or bilingual): even today practically the entire Roma community speaks both Romanian and Serbian language beside the Romani as the first language. The transcripts at the same time allowed the analysis of the few ideological nodes covering the ethnic stereotypes about Roma (heterostereotypes about the Roma children e not enrolled in school system, about Roma affinity towards stealing and them being musicians; as well as autostereotypes on Roma education).